

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА МОВОЗНАВСТВА

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ П'ЯТИКЛАСНИКІВ НА
УРОКАХ ФОНЕТИКИ

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконавець: студентка IV курсу 451 групи
Денної форми навчання
Спеціальності 014.02 Середня освіта
(Українська мова та література.
Мова та література англійська)
Освітньо-професійної
програми «бакалавр»
Явоненко Катерина Львівна

Керівник: проф. Пентилюк М. І.

Рецензент: Негра Н. А.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ	5
1.1. Усне мовлення як наукова проблема.....	5
1.2. Особливості культури усного мовлення.....	12
1.3. Девіанти усного мовлення.....	18
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИКА РОБОТИ НАД УСНИМ МОВЛЕННЯМ У П'ЯТОМУ КЛАСІ	24
2.1. Методичне забезпечення роботи над усним мовленням п'ятикласників.....	24
2.2. Система усних вправ і завдань під час вивчення фонетики.....	30
2.3. Робота над правильністю усного мовлення п'ятикласників.....	35
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТОК А	47

ВСТУП

Багато вчених лінгвістів вивчали проблему вдосконалення мовлення учнів. Свої праці цьому питанню присвятили Є. Голобородько, Л. Щерба, Ф. Бацевич, З. Бакум, М. Пентилюк, В. Костомаров, І. Білодід, А. Коваль, М. Василик, Л. Скуратівський, В. Мельничайко, Л. Мацько, Н. Бабич, А. Нікітіна, Л. Ассуірова, О. Горошкіна, Л. Мамчур, С. Омельчук, Т. Донченко, Г. Шелехова та інші.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що на сьогодні дуже важливим є питання формування комунікативних навичок в учнів середньої школи, зокрема, п'ятих класів. Необхідним є створення правильного підходу до навчання дітей літературній вимові а також виокремлення доречних та найбільш вдалих методів навчання фонетики на уроках розвитку мовлення.

Метою дослідження є власне з'ясування поняття мовлення, зокрема, усного, визначення фонетичних порушень у мовленні школярів, а також виокремлення найефективніших методів та форм навчання усного мовлення на уроках фонетики.

Завдання роботи:

1. визначити що являє собою мовлення взагалі;
2. дати характеристику усному мовленню;
3. окреслити найважливіші проблеми усного мовлення;
4. виявити девіанти українського усного мовлення;
5. охарактеризувати методичні засоби навчання;
6. виявити найвдаліші усні вправи для вивчення фонетики;

вивчити передумови роботи над правильністю усного мовлення п'ятикласників.

Об'єкт дослідження: розвиток усного мовлення як складова частина навчального процесу на уроках вивчення фонетики.

Предметом дослідження є особливості усного мовлення школярів та методика навчання унормованого літературного мовлення.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел. У першому розділі досліджуємо теоретичну частину, аналізуємо погляди науковців щодо усного мовлення, виділяємо основні його проблеми. У другому розділі визначаємо найголовніші проблеми у навчанні правильного усного мовлення на уроках фонетики, аналізуємо шкільну програму та підручники, виокремлюємо методи навчання усного мовлення та систему вправ і завдань на уроках фонетики у п'ятому класі.

РОЗДІЛ І.

НАУКОВІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ

1.1. Усне мовлення як наукова проблема

Мовлення – це складна багатопланова система, що характеризується своєрідними особливостями за певних обставин. Лінгвіст Флорій Сергійович Бацевич розділяє форми спілкування відповідно до форми втілення засобів мовного коду на зовнішнє і внутрішнє мовлення. Також, залежно від способу взаємодії учасників спілкування вчений виділяє монологічне, діалогічне та полілогічне мовлення. Залежно від специфіки каналів комунікації: безпосереднє ("обличчя до обличчя") та опосередковане. Щодо функції та змісту повідомлення лінгвіст відокремлює побутовий, науковий, офіційно-діловий та естетичний види мовлення. Стосовно способу організації: стихійне та організоване мовлення і залежно від сфер спілкування комунікантів: дружнє, антагоністичне та офіційне [4, с. 122].

Перш за все розглянемо поділ на зовнішнє і внутрішнє мовлення. Внутрішнє мовлення – це внутрішній процес, що не супроводжується будь-яким звуковим супроводом, є недоступним для інших людей. Особливість цього виду мовлення полягає в тому, що воно не може виступати засобом спілкування. Видатний лінгвіст М.І. Жинкін так визначає сутність внутрішнього мовлення: "Це суб'єктивна мова-посередниця, за допомогою якої задум перетворюється у зовнішнє мовлення" [10, с. 27].

Зовнішнє мовлення ж, навпаки, відзначається тим, що воно є доступним для сприйняття іншими людьми на зір або слух. Крім того, зовнішнє мовлення необхідне для спілкування. У зовнішньому мовленні виділяють два види: усне і письмове мовлення. Вони різняться засобами, які використовує людина для передання думок. Для письмового мовлення це письмові знаки, для усного ж – звуки мови.

Фердинанд де Соссюр визначив мову і письмо як знакові системи. Проте учений вважав письмо вторинним стосовно усного мовлення. Лінгвіст вбачав мету останнього лише у відображенні мови: "Мова таки має <...> усну традицію незалежну від письма" [44, с. 46]. Цей його вислів містить у собі відголоски твердження Аристотеля про те, що "вимовлені слова виступають символами розумової діяльності, а написані слова слугують символами слів, що вимовляються" [44, с. 16].

Фердинанд де Соссюр підтримував думку про те, що письмо є вторинним і вважав його не "вбранням", а "маскою усного мовлення" [9, с. 51], а Жан Жак Руссо у своїх лінгвістичних працях зазначав, що письмо несе загрозу розвитку усного мовлення і вбачав у ньому спотворювача усного мовлення, і вважав, що воно є нічим іншим, аніж "представленням" останнього [44, с. 36]. Наведені твердження показують нам, як у минулому вчені ставилися до письма, вважали, що воно негідне бути об'єктом лінгвістичних досліджень. Вони аргументували таке відношення наступним чином: "...дивно, що визначенню подоби надають більшої ваги, аніж власне об'єкту" [44, с. 36].

Але часи змінилися, і на сьогоднішній день особливо актуальними є лінгвістичні дослідження, які сфокусували свою увагу саме навколо писемного мовлення. Ці наукові праці є дуже значущими для розвитку лінгвістики і, безперечно, повинні мати окремий статус в рамках сучасних мовознавчих досліджень.

Крім цього, зараз активно актуалізуються питання про співвідношення письмового й усного мовлення, а також взаємозв'язок графічного та фонетичного рівнів мови [6; 11; 45; 20; 46; 35; 39; 41; 47; 48; 42]. Загалом письмо розуміється як засіб фіксації та передачі думок за допомогою письмових знаків, літер та графічних символів [5, с. 240].

Таке «зверхнє» ставлення лінгвістів минулого століття до письма можна пояснити тим, що історично письмове мовлення з'явилося набагато пізніше, ніж усне. За словами І. Бодуена де Куртене, єдиний фактор, що пов'язує усне мовлення та письмо, – це зв'язок між ними на психічному рівні [49, с. 210].

Коли людина використовує усне мовлення, вона сприймає реакцію слухачів на слова. Письмове та усне мовлення мають тісний взаємозв'язок одне з одним. Проте, вони містять у собі властивості, що служать суттєвими відмінностями між ними. Справа в тому, що сучасне письмове мовлення знайшло своє вираження в знаках - літерах, які позначають звуки та фонемі тієї чи іншої мови. Однак, не можна назвати письмове мовлення просто перекладом усного мовлення на письмові знаки.

Письмове та усне мовлення здебільшого мають різні функціональні властивості. Зазвичай усне мовлення виконує функцію розмовного мовлення в ситуації бесіди кількох осіб, письмове ж мовлення має більш ділове, наукове забарвлення, та дуже часто не має конкретного адресата, а лише абстрактне уявлення про нього.

Письмове мовлення спрямовується здебільшого на передачу більш відстороненого, абстрактного змісту, у той же час як усне мовлення у більшій мірі породжується безпосереднім переживанням. Виходячи з вище зазначеного, можемо виявити цілу низку відмінностей побудови письмового та усного мовлення, а також, крім цього, і в засобах, які кожне з них застосовує.

Усне мовлення являє собою вид мовленнєвої діяльності, що передбачає здійснення звукових висловлювань, сприйняття їх на слух та розуміння. Це вид зовнішнього мовлення, що є найважливішою формою існування мови як засобу комунікації, що відрізняється багатогранною

структурною і комунікативною специфікою, має свої особливості порівняно із письмовим мовленням.

Відомий лінгвіст П. Дудик зазначає: «Усне мовлення є виявом того, що існує в усній мові, а писемне мовлення — це реалізація і вияв мови писемної. Мовлення — це динаміка мови, її дія, мова у використанні.» [50]. Усне мовлення зазвичай підкріплюється додатковими засобами, такими як інтонація, жести, завдяки яким надається відтінок переконливості і емоційності. Зазвичай такий тип мовлення використовується у розмовах чи бесідах. Його можна назвати чи не найзначнішою формою реалізації мови.

Усне мовлення являє собою процес говоріння у комунікативній діяльності співрозмовників, доповідача, лектора та інших категорій, що реалізують комунікативну функцію мови. Ми сприймаємо його відразу за допомогою органів слуху, воно існує як «говоріння» із властивою для нього мелодикою, ритмікою та інтонацією [31, с. 19].

Усне мовлення характеризується також своєю експресивністю, емоційним забарвленням, тим, що в ньому вживається розмовна, побутова й просторічна лексика, діалектні вирази та фразеологізми, а за синтаксичною будовою відрізняється вживанням здебільшого простих, часто неповних речень. Складні речення більшою мірою сурядні або мають безсполучниковий зв'язок. Зрідка можуть вживатися дієприслівникові і дієприкметникові звороти. Речення усного мовлення часто можуть не вкладатися в звичайні синтаксичні рамки.

Задля надання мові емоційності та переконливості цей вид мовлення передбачає і використання інших, додаткових засобів висловлювання, таких як жести або ж інтонація. Звичайні повсякденні бесіди та розмови є сферою вживання усного мовлення. Єдиною формою існування розмовної мови можна назвати усну форму мови, що обумовлюється безпосередністю спілкування.

У сучасному мовознавстві, крім розмовної, виділяють також нерозмовну (офіційну) мову. Цей тип характеризується своєю продуманістю, офіційністю, відсутністю розмовної та просторічної лексики. Нерозмовна мова зазвичай використовується у ділових переговорах, офіційних зверненнях, наукових, політичних конференціях та інших галузях застосування.

Сучасні лінгвісти О. Зимня та Є. Ширяєв виділяють в офіційному виді мовлення ще два підвиди: публічну і непублічну мову [14, с. 33]. Перший характеризується тим, що говорить тільки доповідач, а всі інші виступають слухачами. Другий же, офіційний, але особисто адресований, персональний, крім того, у ньому постійно змінюються ролі слухача та людини, що говорить.

Крім того, О.А. Земська у своїй статті «Міське усне мовлення і задачі його вивчення» у публічній мові виділяє також масову і колективну: «Публічна комунікація поділяється на два підвиди: масова (радіо, телебачення і т.п.) і колективна (лекція, доповідь, виступ на зборах і т.п.). Основне розходження між ними полягає у наступних визначеннях: при масовій комунікації зворотний зв'язок між людиною, що говорить і слухачами виключає можливість довідатися реакцію слухаючих і відреагувати на неї" [15, с. 14].

Багато у чому розподіл на публічну і непублічну збігається з розподілом на монологічну і діалогічну мову. Діалогічне мовлення – це взаємодія у певній мовленнєвій ситуації двох осіб, що є учасниками спілкування. Характерною рисою цього виду мовлення є його експресивність, спонтанність та емоційне забарвлення.

Суть діалогічного мовлення в тому, що учасник комунікативної ситуації виступає як у ролі мовця, так і у ролі слухача й реагує на репліки співрозмовника. Ці репліки мають бути семантично, інтонаційно й структурно завершеними.

Так відомі вчені лінгвісти Н. Арутюнова, А. Балаян, Д. Ізаренков, називають діалог важливою формою комунікативної взаємодії двох або більше суб'єктів, вихідним результатом якої є утворення дискурсу, що включає окрім мовленнєвих актів, певний набір екстралінгвістичних ознак для забезпечення адекватного розуміння повідомлення [1; 2; 16].

Є.Коротаєва зазначила, що характер будь-якого діалогу залежить від цілої сукупності факторів: мети і предмета спілкування, відношень між співрозмовниками, ставлення до обговорюваних питань, ситуації спілкування [17, с. 58]. Враховуючи складні поєднання перерахованих факторів, автор виділяє діалог-суперечку, діалог-синтез, діалог-повідомлення, діалог-обговорення, діалог-сварку, діалог-бесіду, діалог-унісон та ін. [17, с. 60].

Учена окремо додає діалог-імітацію (орієнтований на зовнішню, питально-відповідну форму, коли один комунікант виступає ведучим), діалог-обговорення (що передбачає спілкування з рівними суб'єктами в освітньому процесі), діалог-пізнання (що охоплює складні взаємозв'язки та відносини суб'єкта зі світом, людьми, які оточують, з самим собою як Я – той, хто пізнає і Я – той, кого пізнають і т.д.) [17, с.61].

Ще одним видом усного мовлення є монолог. Він являє собою форму мовлення, що витворилась внаслідок активної мовленнєвої діяльності адресанта, розрахованої на пасивне й опосередковане її сприйняття адресатом. [20, с. 73].

Монолог – це форма мови, утворена в результаті активної мовленнєвої діяльності, розрахована на пасивне й опосередковане сприйняття і практично не пов'язана з відповідною промовою співрозмовника ні в змістовному, ні в структурному відношенні. У деяких випадках монолог визначають як інтраперсональний мовленнєвий акт. Монолог не пристосований до безпосереднього

спілкування, він припускає, що хтось тільки слухає, але не відповідає [7, с. 71].

Монологічне мовлення виконує такі функції:

1. інформативна (передача відомостей про певні предмети, події чи явища);
2. впливова (являє собою спонукання до дії чи, навпаки, попередження небажаної дії, переконання у тих чи інших поглядах, думках);
3. експресивна (використовується для зняття емоційної напруженості);
4. розважальна (зазвичай передбачає собою виступ людини на сцені чи у колі родини або друзів, що носить розважальний характер);
5. ритуально-культова (висловлювання під час проведення будь-яких ритуальних обрядів).

Монологічні висловлювання зазвичай використовуються у вигляді роздумів, описів та розповідей. Подана класифікація зумовлена такими логічними категоріями як простір, час, причина і наслідок.

Не менш уживаною формою у повсякденному спілкуванні є полілог – вид мовленнєвої діяльності, що являє собою розмову між багатьма особами, колективне обговорення будь-якої проблеми [13, с. 56]. Полілог може мати як одну тему дискусії, так і обговорення багатьох питань. Даний вид мовленнєвої діяльності часто застосовується у бесідах, дискусіях, на різноманітних зборах, під час гри тощо.

Полілог передбачає обговорення теми, обмін інформацією, думками, твердженнями трьома або більше особами. Цей вид мовленнєвої діяльності може містити в собі як офіційний характер, наприклад, під час робочої наради, так і просторічний, розмовний, як-от під час гри чи спілкування в компанії друзів.

Такі ситуації слід уміти розрізняти, адже не завжди доречно використовувати просторічну лексику в офіційній обстановці. Ми повинні інтуїтивно розуміти доцільність того чи іншого слова, фрази, речення. Також важливу роль у цьому аспекті грають такі критерії, як інтонація, манера мови у тому чи іншому випадку. Ці чинники зумовлюють культуру нашого усного мовлення.

Таким чином, більшість дослідників визначають усне мовлення як найважливішу форму існування мови як засобу комунікації. Вона може відрізнитися багатогранністю у структурній і комунікативній специфіці та мати певні особливості у порівнянні з письмовим мовленням.

1.2. Особливості культури усного мовлення

Станом на сьогоднішній день в Україні усне мовлення широко використовується у повсякденному спілкуванні та ділових контактах - у робочому колективі, під час переговорів, бесід на офіційному рівні, а також на конференціях, зборах, нарадах, з'їздах тощо. Широкий спектр використання усного мовлення передбачає собою покращення та вдосконалення усної української літературної мови. Слід визнати, що на даний час в нашій державі є проблема, пов'язана з недостатнім рівнем культури усного мовлення, як ділового, так і розмовного.

Проблему культури мовлення досліджували багато вчених, такі як А. Коваль, І. Білодід, Л. Мацько, М. Пентилюк, А. Загнітко, І. Гайдаєнко, Л. Руденко, Н. Бабич та інші.

Невід'ємною ознакою освіченої, усебічно розвиненої людини є висока культура мовлення, тобто вміння активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну українську літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами [26, с. 11].

По-перше, слід визначити, що являє собою культура мовлення. Культура мовлення – це явище, що передбачає дотримання сталих мовних норм усної і писемної літературної мови; уміння майстерно вживати мовно-виражальні засоби, залежно від мети й обставин спілкування, яке підкріплюється свідомим, невимушеним та цілеспрямованим вживанням мовних норм [20, с. 61].

Учасник тієї чи іншої мовної ситуації у своєму спілкуванні повинен добирати ті чи інші мовні засоби, поставити собі за мету дотримання загальноприйнятих етичних правил, а також орієнтування на позамовні чинники. Серед них найголовнішим можна назвати мету спілкування в певній ситуативній площині.

Культура усного мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповнив наше мовлення, мовленнєвий примітивізм, вульгаризми – тривожні симптоми духовного «нездоров'я» народу [37, с. 34].

Мова не може існувати без належної культури мовлення. Ми можемо назвати мову універсальним засобом спілкування, зберігання й передавання інформації, навчальної та виховної діяльності, а також джерелом формування внутрішнього світу особистості.

Культура поведінки, мовлення і спілкування в повсякденному житті найчастіше виступають у вигляді єдності. Культура спілкування складає культуру людини в цілому і безпосередньо модулює людські стосунки. Стан моральної та психологічної культури спілкування в суспільстві значною мірою впливає на стан економіки й політичного розвитку держави, духовну розвиненість її громадян і їх національну свідомість. Культуру спілкування формує не одне покоління. Суспільство загалом й кожний його член зокрема повинні прагнути не лише до збереження, а й до примноження духовного спадку попередніх поколінь.

Культура мовлення визначається досконалістю володіння мовою, її нормами у процесі мовленнєвої діяльності людини. Ю. Ткаченко називає культурою усного мовлення розділом мовознавства, який вивчає правильність мови, її нормативність, та наскільки вона відповідає тим вимогам, що поставлені перед суспільством [37, с. 34].

Без мови не може існувати будь-який людський колектив, виробництво, а також ускладнюється трудова діяльність, творча праця тощо. Головною складністю в оволодінні усним мовленням можна назвати необхідність визначати на слух та інтуїтивно чи доцільним або недоцільним є те чи інше слово, зворот, або ж інтонація, манера мови у кожному конкретному випадку.

До правильного грамотного усного мовлення вчені (Н. Бабич, О. Біляєв, Л. Булаховський, В. Виноградов, Б.М.Головін, М. Жовтобрюх, І. Зимня) висувають такі головні вимоги:

1. точність сформульованої думки, однозначність;
2. логічний та послідовний виклад думки;
3. стислість;
4. зміст і мовні засоби мають бути відповідними;
5. мовні засоби та обставини мовлення повинні відповідати одне одному;
6. відповідність мовних засобів стилю викладу;
7. мають вживатися сталі словосполучення;
8. мовні засоби мають бути різноманітними;
9. побудовані висловлювання не повинні бути шаблонними;
10. доречність висловлювань;
11. виразна дикція;
12. відповідність інтонації мовленнєвій ситуації.

Ці вимоги повинні базувалися на знанні літературних норм й на спроможності відчутти приналежність слова до того чи іншого

функціонального стилю, а також на доречності доречність вживання слів у певних ситуаціях. Загалом культура мовлення визначається також за критерієм знання норм літературної мови, ерудованістю, світоглядними особливостями людини, її культурою мислення і технічною стороною мовлення [25, с. 36].

Культура мови будь-якої людини безпосередньо залежить від багатства її словникового запасу, тобто лексику. Деякі дослідники вважають, що лексикон середньостатистичної сучасної людини не перевищує 7-9 тис. слів, інші вважають, що ця цифра складає 11-13 тис. слів. Склад лексики певної мови відображається у словниках. Так, наприклад, Словник української мови в 11 томах містить у собі 137 тисяч слів. Крім того, багатство мови визначають і смисловим насиченням слів, що створюється за допомогою правильного і доречного застосування в усному мовленні синонімів, омонімів, паронімів, багатозначних слів тощо.

Важливим чинником культури мовлення є чистота мови, що передбачає собою відсутність слів-паразитів, зайвих, непотрібних слів, а також пауз, що виражають вагання, наприклад, е-е..., ну..., гм... тощо.

Ще однією ознакою культури мовлення є точність, що зумовлює чітке й ясне вираження тієї чи іншої думки, знання та правильне застосування норм літературної мови. Ця ознака тісно пов'язана з точністю вживання слів, коректним використанням синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, багатозначних слів.

Не надто вдалим для культури мовлення є використання жаргонізмів, діалектизмів, професіоналізмів, а також надмірне використання термінів та іншомовних слів. За можливості, краще замінити у мовленні іншомовні слова українськими, що мають те саме значення. Також не варто застосовувати слова з недостовірно відомим значенням, або ж зі значенням, яке людина не може пояснити.

У сфері мовленнєвої діяльності чи не найважливішим чинником можна назвати загальну й професійну освіченість мовця та його ерудицію. Коли носій мови має достатньо ґрунтовних знань, зокрема з мови, досконало володіє її усною і писемною формами, він може достатньо ефективно зарекомендувати себе в житті суспільства [28, с. 57].

Крім інших факторів, культура мовлення передбачає красномовність, але все ж не обмежує себе нею. Без змістовності думки красномовність можна назвати недоречною і комунікативно шкідливою. Культура мовлення починає і продовжує свій розвиток одночасно з розвитком кругозору людини, як загальним, так і спеціальним.

Оволодіння культурою мовлення є дуже містким та постійним природнім процесом. Він не завжди може бути спланованим і усвідомлюваним, але спрямований до знання і покращення вміння висловлювати свої думки належним чином, доцільно послуговуватись мовою в усіх сферах соціального та індивідуального життя кожного з мовців.

Процес опанування культури усного й писемного мовлення, тобто його стилістики, навіть за найсприятливіших умов мовець проходить поступово. У мові надзвичайно багато слів, які мають свої лексичні значення, а також фразеологізмів, різноманітних в граматичній будові і фонетичному оформленні та вияві.

У процесі поступового розвитку свого мислення й мови, людина може утвердитися в житті та суспільстві. Цей процес унеможлиблюється за відсутності використання всіх одиниць мови у мовленні.

Культура усного мовлення є двобічним явищем, через те, що має усну й писемну форми вираження, кожна з яких по-особливому важлива. Усне мовлення так чи інакше служить доповненням мовлення писемного, і навпаки [38, с. 180].

Культура мовлення починається разом із самоусвідомленням мовної особистості. Вона бере початок й продовжує розвиватися за умови, якщо носії національної літературної мови не виражають байдужість, належним чином вони сприймають свою мову в різних сферах суспільного застосування, а також у контексті інших мов.

Можемо сказати, що культура мови безпосередньо пов'язана із соціологією і психологією напрацюванням моделей ідеалів мовної поведінки, а також формуванням мовної свідомості. Ще з прадавніх часів невід'ємною частиною виховання було навчання умінь правильно та грамотно говорити. У перших навчальних закладах Давньої Греції однією з семи головних наук було навчання ораторського мистецтва.

Культуру мовлення людини розкриває її відмінне володіння мовними нормами, а також мовою загалом у процесі живого спілкування. Мовлення представляється реальним говорінням, що починається і продовжується в часо-просторовому вимірі й розкривається в усній або письмовій формі. Але опанування правильної літературної вимови й дотримання мовних канонів набагато складніший і важчий процес, ніж процес навчання безпомилкового та грамотного написання мовленнєвих конструкцій.

Основними причинами недостатньо високої культури усного мовлення є недотримання системи вимог, регламентування, недостатнє знання засад літературної вимови, а також значний вплив суржику, жаргону, діалектів та інших девіантів сучасної літературної мови. Крім того, зниженню культури усного мовлення сприяє активне використання носіями мови вище зазначених девіантів.

Отже, культура усного мовлення — це сукупність певних якостей, які мають найкращий вплив на адресата та ураховують реальну ситуацію, поставлені мету й завдання. Ці чинники передбачають те, що мовлення має бути точним, зрозумілим, мова повинна бути чистою,

багатою й розмаїтою, а також виразною і правильною. При поліпшенні своєї культури мовлення варто зрозуміти сутність національної мови, форми її існування, різницю між книжною та розмовною мовами, поняття функційних стилів мовлення, причина існування в мові фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних варіантів, володіти поняттям що таке мовної норми, вміти розрізняти за яких обставин уживаються ті чи інші мовні засоби у процесі мовленнєвої діяльності, оволодіти нормами літературної мови.

1.3. Девіанти усного мовлення

Сучасний лінгвіст Ф. Бацевич є основоположником девіатології в Україні. У своїй праці «Основи комунікативної девіатології» вчений детально розглянув комунікативні девіації в художніх текстах. Автор вважає, що головні причини виникнення різних типів девіацій зумовлені порушенням вербалізації та процесів комунікації. Він пропонує два підходи до вивчення комунікативних девіацій: апіорний (узуальний) і апостеріорний (актуальний) [3, с. 16]. Не менш значущою є класифікація девіацій, пов'язана з мовною і комунікативною компетенцією мовців [4, с. 32].

Девіація – це вид комунікативної невдачі чи збою у процесі спілкування. Причиною їх виникнення можна назвати недостатню мовну компетенцію учасників. Це можуть бути всілякі помилки, неточності, обмовки, а також жаргон, суржик, діалектизми тощо.

Напевне, найпоширенішим серед девіантів є суржик, який являє собою елементи двох або кількох мов, які об'єднуються штучно, без дотримання норм літературної мови [34, с. 854]. Зазвичай термін «суржик» вживається здебільшого у відношенні до українсько-російського суржику. Це поняття на сьогоднішній день є досить спірним. Дехто з мовознавців виділяє суржик в окрему мову

спілкування, адже це явище досить широко використовується серед українського населення.

Варто зазначити, що носії суржику – здебільшого люди, які мають недосконалі знання як щодо української так і щодо російської мови і доволі часто забувають про правильність вживання лексики. Характерною рисою також є те, що суржиком розмовляють як мешканці сіл, так і міст. Більше того, відсутня будь-яка чітка територіальна різниця в інтенсивності його вживання, незважаючи на тісні мовні контакти між українським та російським населенням. Для прикладу можна взяти західну та центральну частини України, де також проявляються русифіковані слова-суржики, наприклад, «все равно» замість «все одно», «нашо» замість «нащо», «шо таке» замість «що таке», «уборка» замість «прибирання», «обіжаться» замість «ображатися», «безконечний» замість «нескінченний», «крепкий» замість «міцний», знакомо та інші.

Варто також зазначити, що суржик можна легко «підхопити» під час спілкування з людьми, які вже його вживають у своєму повсякденному мовленні. Крім того, враховується ще виховний аспект. Інколи батьки не приділяють належним чином уваги до свого мовлення і вживають слова-суржики, після чого дитина повторює і починає говорити тією мовою, яку сприймає на слух, фактично спілкуватись суржиком.

Переважно суржик вживається у побутовому мовленні, в якому об'єднуються лексичні та граматичні елементи різних мов та не дотримуються норми літературної мови.

Суржик є елементом двох або кількох мов, які об'єднуються штучно, без дотримання літературних мовних норм.

Ще одним аспектом є спотворення інформації мовцем, який у може вживати слова в значенні, що відоме лише йому та вживати форму, яка не відповідає загальноприйнятим граматичним нормам.

Для суржика в українській мові характерним є вживання росіянізмів замість нормативних українських відповідників, наприклад, «када» замість «коли», «еле» замість «ледве», «щас» замість «зараз», «всегда» замість «завжди», «конєшно» замість «звичайно», «наверно» замість «мабуть», «вроде» замість «наче», «больніця» замість «лікарня» тощо.

Також дуже поширеними є «українізовані» форми російських дієслів («уїхав» замість «поїхав», «поняв» замість «зрозумів», «отдав» замість «віддав», «включив» замість «увімкнув») і числівників («перший»/«перва» замість «перший»/«перша», «последній» замість «останній»). Крім цього доволі часто змішуються українські та російські форми займенників, наприклад, «хто-то» замість «хтось», «шо-то» замість «щось», «як-то» замість «якось», «кой-шо» замість «щось» тощо.

Часто спостерігається також порушення дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком («по вулицям» - «вулицями», «на українській мові» - «українською мовою», «зошит по математиці» - «замість зошит з математики»), утворюється найвищий ступінь порівняння прикметників і прислівників за зразком російської мови («самий лучший» замість «найкращий», «саме тверде» - «найтвердіше»)

Досить часто від українських дієслів утворюються активні дієприкметники за російським зразком («купивший» - «той, що купив», «прийшовший» - «той, що прийшов», «зробивший» - «той, що зробив»), а також наявні слова і вирази, що трансформувалися під впливом кальки з російської («міроприємство», «прийняти міри», «на протязі», «під відкритим небом»).

Ще одним близьким за значенням до суржика девіантом є жаргон. «Жаргон — соціолект (один з різновидів соціальних діалектів), який відрізняється від літературної мови використанням специфічної, експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, а також фразеології, часом особливостями вимови» [33, с. 509].

Жаргон широко використовується в групах носіїв мови, що об'єднані спільними професійними інтересами, однаковими захопленнями або ж завдяки тривалому перебуванню у певному середовищі.

Жаргонізми – це слова, які вживаються обмежено нормами спілкування, що прийняті в певному соціальному середовищі. Саме тому їх ще доволі часто називають соціальними діалектизмами. Жаргонізмами є більшою мірою специфічні та емоційно забарвлені назви понять і предметів, у яких є відповідники, що підпадають під норми літературної мови. Жаргонізми ж здебільшого відступають від неї, тим самим надаючи процесу спілкування атмосфери невимушеності, іронічності, фамільярності тощо.

Наприклад, молодіжна жаргонна лексика представлена такими словами, як «бабки» замість «гроші», «прикид» замість «одяг», «приколотися» замість «отримати» або «створити враження», «злиняти» замість «щезнути» тощо; п'янички типово вживають такі слова як: «бухло» замість «алкоголь», «кони́на» замість «коньяк», «бодун» замість «похмілля» тощо.

Жаргонізми також використовують у літературно-художніх творах переважно задля того, щоб створити відповідний описуваному емоційний і соціальний колорит, а також, щоб дати мовленнєву характеристику осіб, про яких ідеться.

Не менш уживаним у сучасному суспільстві є арго, арготізм — «особлива умовна мова, що використовується певною групою людей, щоб запобігти розумінню їхніх розмов людьми з-поза групи» [32, с. 57].

Ці слова зазвичай є малозрозумілими або й зовсім незрозумілими для решти суспільства. Арго є одним з різновидів соціальних діалектів, це умовна говірка що штучно створила яка-небудь вузька замкнена соціальна або фахова група, вона є незрозумілою для сторонніх.

Іноді термін «арго» також використовують щоб позначити певне соціальне чи професійне відгалуження від загальнонародної мови, тобто в тому ж самому значенні, що й термін жаргон. Інколи арго також розуміється як мова «соціального дна». Нею спілкуються злодії, жебраки, волоцюги, рекетири та інші антисоціальні елементи. Арготизми представлені певними соціальними групами: лірниками, ремісниками, кожухарями, мандрівними крамарями, жебраками, злодіями.

Крім таємного спілкування арго також виступає засобом своєї мовної гри, розваги. Як наприклад, арго школярів та студентів, які будуються свідомим поєднанням несполучуваних частин різних слів, додаванням до кожного слова своєї закінчень на зразок латинських чи англійських. Слова і вислови з арго, що вживаються у загальнонародній мові, мають назву арготизми. За незначними винятками, вони здебільшого розташовані за межами літературного ужитку і можуть бути використані лише в мові персонажів художніх творів, якщо це зумовлюється його темою й стилістикою, настановами, або в перекладах для передачі арго інших мов.

Відомим девіантом також є сленг – здебільшого міський соціолект, який виник із арго різних замкнених соціальних груп (правопорушників, крамарів, ремісників, в'язнів, бурсаків-учнів, вояків, інтернет-спільноти) як емоційно забарвлена лексика низького й фамільярного стилю (зрідка

й словотворів: випивóн — пиятика, закусо́н — закуска), поширена серед соціальних низів і певних вікових груп (ремісничої, шкільної молоді) міст. Сленг є неофіційною, живою та вкрай динамічною лексикою [34, с. 350].

Український сленг — стиль мови, який є протилежним формальній, офіційній мові. Утворився на території України під впливом політичних, історичних, релігійних та соціальних подій та проблем. Культура мовлення включає в себе лексично-стилістичні новоутворення. Вони відіграють важливу роль у найрізноманітніших прошарках населення.

Мова молоді показує відображення найменшого культурно-мовного стану суспільства, що балансує між літературною мовою та жаргоном. Знижений стиль мови, розмиваючий і норми мови, і норми мовного етикету, вже став звичним не лише в повсякденному спілкуванні певних соціальних груп, але й доволі часто може звучати на телебаченні та в радіоефірі.

Зазвичай уживання сленгу серед молоді зумовлене прагненням не відрізнитися серед інших, звичкою, бажанням бути сучасним, а також впливом оточення і друзів.

Таким чином, можна зазначити, що девіантність сучасного усного мовлення є неабиякою проблемою україномовного суспільства. Усі ці відхилення заміщують милозвучність нашої мови. Завданням педагога є виявити ці відхилення у школярів та виправити їх.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИКА РОБОТИ НАД УСНИМ МОВЛЕННЯМ У П'ЯТОМУ КЛАСІ

2.1. Методичне забезпечення роботи над усним мовленням п'ятикласників

Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти України [8, с. 76] передбачає одне з основних завдань навчання української мови, а саме формування комунікативної компетенції, яке буде містити в собі не лише знання системи мови й уміння користуватися мовним матеріалом, але й додержання правил мовленнєвої поведінки, норм соціального мовленнєвого спілкування. Розв'язання цієї проблеми може здійснюватися за допомогою різних видів мовленнєвої діяльності, таких як аудіювання, читання, говоріння та письмо.

Вони виконують репрезентативну і прагматичну функції, тим самим можуть сприяти виробленню навичок побудови власних усних та писемних висловлювань, а також уміння взаємодіяти і знаходити взаєморозуміння між людьми в процесі спілкування. Але, не беручи до уваги спрямованість сучасної освіти, формування умінь усно продукувати висловлювання при дотриманні усіх вимог етикету українського мовлення в різноманітних ситуаціях, найменш досліджене у лінгводидактичній науці все ще залишається говоріння. Воно дає забезпечення усного спілкування діалогічної і монологічної форм. Зважаючи на це, закономірним є виникнення необхідності осмислення процесу говоріння. Воно розуміється як один із визначальних компонентів у мовленнєвій діяльності, а також процесом, що створює систему роботи, що удосконалює навички говоріння школярів на уроках української мови.

Активна інтелектуальна діяльність учнів 5-х класів стимулюється не лише за допомогою рівня їх розумових здібностей, але також і зацікавленості, виявлення бажання до спілкування. Саме тому можна сказати, що говоріння відіграє досить важливу роль у психічній діяльності учнів. Воно відкриває перед школярами можливості самоствердитися, а також активно задовольняти свої пізнавальні потреби.

Значною мірою змінюється й мотиваційна сфера діяльності п'ятикласників. Ці зміни зумовлюються тим, що починають швидко розвиватися пізнавальні процеси, та зростає інтерес до самих знань. Ці зрушення спонукають учнів виконувати емоційно-насичену діяльність, підвищувати свою інтелектуальну активність. Усі наведені вище чинники стимулюються за допомогою учнівської допитливості, бажання підвищувати свій рівень культури, розвивати та демонструвати свої інтелектуальні можливості.

Зацікавленість школярів згодом трансформується у захоплення. З-поміж них можна виділити також інформативно-комунікативні, що зумовлюються потребами спілкування та потягом до здобуття нової інформації. Захоплення, крім задоволення пізнавальних потреб, також має значний вплив на вдосконалення навичок говоріння, а також виступає як показник розумової активності учнів.

Психологами В. Дружиніною та Є. Ільїним було помічено, що в умінні коректного використання зовнішнього мовлення школярі вбачають силу своїх інтелектуальних можливостей [43]. Саме через це вони мають прагнення до точного й виразного висловлювання думки. У зв'язку з цим, можемо зазначити, що п'ятикласники мають здатність до усвідомлення свого процесу розмірковуючого мислення. Крім цього, вони вже вирізняються умінням спрямувати свою увагу на власний

мисленневий процес, стежать за його послідовністю, контролюють та самостійно виявляють в ньому недоліки й мають змогу усунути їх.

Але варто зазначити, що п'ятикласники відчують суттєві труднощі щодо висловлення власних думок. Вони, зокрема, не здатні усвідомити організуючу роль задуму у процесі створення висловлювань, які є позбавленими змістової цільності та досить часто не відповідають основній думці.

Варто зауважити, що п'ятикласники знаходяться лише на етапі навчання логічних і продуктивних роздумів, контролю власного мовлення. З цієї причини учитель не має якоюсь мірою переоцінити їх досягнення, а лише зайнятися процесом керування у становленні процесів розумової діяльності.

Видатний педагог Василь Сухомлинський зазначав, що п'ятикласники – це особливі діти, які, допитливо вдивляються в світ, прагнучи узагальнити численні факти, речі, явища, відчують, переживають своє прилучення до людської мудрості, до нескоримого пориву все знати [36, с. 103]. Домінування цих потреб значною мірою допомагатиме у розгляді усного оформлення думок як особливого завдання, від розв'язання якого залежить у подальшому успішне спілкування підлітків та розвиток їхніх пізнавальних процесів.

Коло пізнавальних інтересів учнів є достатньо широким, більше того, воно має здатність постійно активізувати мисленнєву діяльність, що в учнів середньої школи підноситься чи не на найвищій щабель. Якщо ж дитина приймає незацікавлену позицію щодо мисленнєвої активності, то її значущість і прагнення до діяльності набувають тенденції до зниження. Наслідком цього може бути байдуже ставлення до мисленнєвої форми інтелектуальної активності.

Учні п'ятих класів повністю або частково усвідомлюють, а також стимулюють мисленнєві процеси. Вони прагнуть не лише до

змістовності розумової діяльності, що може внести плановість та послідовність в уміння продуктивного мислення, а й до доцільного використання мовлення як засобу спілкування.

Системна організація навчального процесу передбачає удосконалення навичок говоріння. У своїй основі ця організація чітко окреслює технологію застосування методів, прийомів та засобів. Їх з допомогою нових досягнень у лінгводидактиці обґрунтували такі вчені як О. Біляєв, М. Пентиліук, С. Караман, Є. Голобородько, Т. Ладиженська, К. Плиско, М. Стельмахович та Г. Шелехова, посиляючись на загальнодидактичні й методичні принципи навчання.

Однією з найважливіших умов ефективності методичної системи можемо назвати виявлення закономірностей, що необхідно враховувати педагогу в організації навчального процесу.

До таких закономірностей професор М. Пентиліук відносить:

1. постійну увагу до матерії мови, її звукової системи;
2. розуміння семантики мовних одиниць;
3. здатність засвоювати норму літературної мови;
4. оцінку виражальних можливостей рідної мови;
5. розвиток мовного чуття, дару слова;
6. випереджальний розвиток усного мовлення;
7. залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і
8. словникового складу мови [27, с. 30].

Ці закономірності забезпечують сучасну організацію навчання української мови в школі.

Однією з головних складових частин, що вибудовує зміст навчального курсу української мови є розвиток мовлення. Дитина з раннього дитинства опановує рідну мову, більшою мірою опановуючи її на слух. Проте, не завжди всі, хто оточують дитину, розмовляють правильною літературною мовою, дотримуючись усіх норм.

У п'ятому класі дитина має недостатньо сформований мовленнєвий апарат і може допускати багато як фонетичних, так і граматичних помилок. Це пов'язано із впливом зовнішніх факторів, таких як спілкування з однолітками, із сім'єю, навіть регіон проживання грає не останню роль. Це пов'язано з русифікацією значної кількості міст України. Також не аби якою проблемою може стати застосування суржику, що більш притаманно сільській місцевості.

Задача вчителя полягає у такому разі тому, щоб допомогти дитині опанувати норми правильної вимови та скорегувати вивчення нею основних правил вимови звуків, а також навчити правильно застосовувати здобуті знання. Також педагог має допомогти дитині у формуванні національної свідомості, адже тоді учень буде шанувати рідну мову і більш старанно вивчатиме її літературні норми.

За чинною програмою, уроки з фонетики для п'ятикласників відбуваються у першому семестрі. Для вивчення даної теми передбачено 30 годин. За цей час учитель повинен навчити учнів класифікації звуків, навчити правильно розпізнавати та позначати почуті звуки на письмі. Також необхідно пояснити дітям значення наголосу та правила чергування.

Після закінчення навчального курсу фонетики у п'ятому класі учень має правильно и вдало оперувати поняттями фонетики, графіки, орфоєпії і орфографії, знати українську абетку та розмежовувати поняття звука і букви. Крім того, задачею вчителя постає навчити учня правилам переносу слів із рядка в рядок, правильному написанню слів з вивченими орфограмами, умінню пояснити це написання, пояснюючи відповідними правилами, а також розрізненню розповіді та роздуму [24, с. 16].

Важливо також пояснити учневі різницю між твердими й м'якими, дзвінкими й глухими приголосними та пояснити звукове значення букв

я, ю, є, ї та щ. Це допоможе у подальшому вивченні правильного поділу на склади та переносу слів з рядка в рядок. Крім цього, метою учителя також постає навчити дитину вимовляти звуки в словах у відповідності до правил орфоепічних норм.

Досить важкими для учнів п'ятого класу можуть виявитися теми чергування голосних і приголосних звуків уподібнення та спрощення, тому варто приділити цій темі більше уваги, а також навчити дитину користуватися словником, виправляти помилки орфоепії та орфографії [21, с 111]. Також не варто забувати про патріотичне виховання та необхідність з ранніх років привити дитині любов до рідної мови, усвідомлювати її красу, милозвучність і мелодійність та відкрити учневі можливість пізнавати різні культури через мови.

У цьому випадку на допомогу вчителю прийдуть різноманітні інтерактивні вправи, загадки. Опорні схеми допоможуть у вивченні відповідності між буквами української абетки і відповідними їм звуками. Якщо ж виникають труднощі у розрізненні звуків, як от [д], [т], доречним буде, за умови технічної оснащеності класу, після кількаразового групового та індивідуального повторення того чи іншого звука, показати коротке відео або ж мультфільм із чітким та неоднократним повтором звуків із акцентом на їх різницю, що вивчається, а в подальшому слід розібрати відео на цитати і розіграти між учнями сценку, задля кращого закріплення матеріалу.

Також незамінним помічником для учителя у різні часи був підручник. Сьогодні існує безліч різноманітних підручників, тож учитель з рекомендованих Міністерством освіти і науки України може обрати найбільш доречний, зважаючи на чіткість та ясність подачі матеріалу, розумові особливості учнів класу.

Отже, сучасний учитель має достатнє методичне та технічне забезпечення для того, щоб навчити учнів грамотному усному мовленню, викоринити мовленнєві помилки та фонетичні відхилення.

2.2. Система усних вправ і завдань під час вивчення фонетики

Починаючи навчання у школі, дитяче мовлення знаходиться у цілком новій та своєрідній базі розвитку. Для дитини незвичним є перш за все те, що мова, володіння якою розумілося як необхідне, перетворюється зі звичного інструменту та стає об'єктом вивчення.

Методика викладання української мови як наукова дисципліна має на меті віднайдення шляхів найбільш результативного навчання, зокрема визначення мети викладання мови, обґрунтування принципів навчання, враховуючи усі закономірності засвоєння фонетики, лексики, граматики, правопису, вмотивування найбільш економних та ефективних методів і прийомів навчання. Крім того методика навчає виявленню недоліків у викладанні і уміння знайти шляхи до їх подолання [23, с 102].

Шкільний курс української мови характерний тим, що він є підвищеним у своєму науковому рівні, встановленням оптимального співвідношення теорії та практичного засвоєння учнями матеріалу програми, формуванням умінь і навичок усного й писемного мовлення [20, с. 42].

Зміст і методика вивчення мовних явищ зумовлює організацію системи усних вправ з фонетики, графіки й орфоєпії. Оскільки центром навчальної діяльності є звукова сторона мовлення, то усні вправи посідають провідне місце на уроках фонетики. Слово чи текст, що обирається для спостереження або аналізу, обов'язково вимовляються, прочитуються вголос учителем та учнями.

Основою більшої кількості завдань є спостереження природи звуків, роботи органів мовлення, сполучуваності звуків та їх функціональних властивостей у мові. Вправи, що передбачають аналізування явищ фонетики проводяться за допомогою індуктивного способу.

При цьому необхідним є дотримання при спостереженнях і в розборі послідовності від звука до букви. Це допоможе учням засвоїти первинність усного мовлення і, відповідно, вторинність писемного. Наведену вище послідовність завдань забезпечує послідовність вивчення програмового розділу: спочатку фонетика, потім фонетика і орфоепія.

Система фонетичних вправ повинна бути наповнена також творчими завданнями, які можуть допомогти школярам виробити правильну та чітку дикцію, навчитися виразно читати зв'язні тексти, використовувати правила наголошування слів, застосовувати знання щодо коректного виділення логічного наголосу.

Так, наприклад, у підручнику для 5 класу С. Я. Єрмоленка подається низка вправ на диференціацію звуків, як от:

«Прочитайте пари слів. Як залежить значення слова від зміни звука?

[тут] – [кут], [кит] – [кіт], [сом] – [сам], [рак] – [мак], [гриб] – [грип], [мити] – [лити]» [9, с. 86].

Перш за все слід вивчити звукове відображення букв алфавіту, зокрема ю, я, ї, є та щ. На допомогу вчителю можуть прийти такі вправи:

«Відтворіть текст вірша, уставляючи замість крапок пропущені я, ю, щ, ь. Запишіть відновлені слова. Позначте, скільки в них букв і скільки звуків.

Якби

Якби пшоно, ..кби сіл...

То зварила б я кисіл...
 Якби снігу та до..у,
 То зварила б я бор..у.
 Якби трохи простокваші,
 То зварила б гор..ик каші.
 Якби ..блука та сушки,
 Наварила б з перцем ..піки.
 Якби гречка та овес,
 Наварила б я чудес.
 От би вийшла смакота...
 Це вам справа непроста.» [9, с. 101].

Наявні у даному підручнику також різноманітні вправи, які крім фонетичних умінь розвивають також і ерудованість учнів:

«Відгадайте загадки. Випишіть відгадані слова, підкресліть у них приголосні. Чому в першій та другій загадках змінилося значення слів?

1. Мною з С у річці ловили
 Те, що з Р потім зварили.
 Діти ним смакували.
 «Жаль, що мало», — жалкували.

2. Люблять нас усі збирати
 Після дощичку в ліску,
 А як перший звук забрати,
 Будем плавати в ставку.

3. Наварила смакоти
 Будем їсти я і ти.

А сороки і ворони

Будуть їсти

4. Морква, біб і цибулина,

Бурячок і капустана,

Ще й картопля — шусть у горщик.

Ну й смачний ми зварим» [9, с. 87]

Доволі часто учні відчують певні труднощі у чергуванні голосних та приголосних звуків. Задля запобігання цієї проблеми у підручнику з української мови для п'ятого класу Заболотного О. В. подано багато зручних для учнів опорних таблиць та схем. Крім того, наявна велика кількість вправ, що допоможуть закріпити вивчений теоретичний матеріал:

«Доберіть до кожного з поданих слів його форму або спільнокореневе слово, щоб відбувалося чергування голосних звуків. Запишіть слова парами, а поряд – звуки, що чергуються.

1. Нога, плести, соколи, четвертий, ломити, местè, заганяти, пекти, стелити, беру, летіти, перехід, гора, корінь, застєбнути.

2. Схопити, замітати, садити, столи, печі, катати, заплітати, помагати, Чернігова, Харкова, вільний, робітник.» [12, с. 108].

«Поставте іменники у формі зазначеного біля них відмінка й запишіть. Вимовте звуки, які чергуються.

У давальному: Ольга, Галинка, учителька.

У місцевому: підлога, грядка, футболка.

У кличному: друг, парубок, козак.» [12, с. 110].

Використовуються також типові вправи, як от на встановлення правильної форми слова:

«Спишіть, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі. Назвіть звуки, які чергуються.

1. Хочеш їсти калачі, не сиди на (піч). 2. Від своєї совісті не (втікати). 3. Кожна травичка на (свій корінь) росте. 4. З (вечір) пригожого аж до ранку вишивала дівчина вишиванку. 5. Старе дерево (ломити), а молоде нагинається.» [12, с. 108].

Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі.

Підкресліть букви на позначення звуків, які чергуються.

1. На (язик) медок, а на (думка) льодок. 2. (Друг у множині) знаходить щастя, а перевіряє біда. 3. І короткий хвіст (муха) не подобається. 4. Червона калино, чого в (луг) гнешся" 5. Близько сорока нових зірок з'являється в нашій (Галактика) кожного року.» [12, с. 111].

Учні повинні навчитися конструюванню власних висловлювань, дотримуватися норм орфоєпії, тощо. Тексти також можуть виконувати роль матеріалу для вправ, оскільки саме вони розкривають функцію фонем, допомагають виявити темп мовлення, силу голосу, виражальні засоби фонетики, які являють собою предмет вивчення шкільної стилістики:

«Прочитайте текст. Зробіть фонетичний розбір виділених слів за зразком.

Зразок. Україна [україна]

У — [у] — голоси., ненагол.

к — [к] — приг., глух., тв.

р — [р] — приг., дзвін., тв.

а — [а] — голоси., ненагол.

ї — [й] — приг., дзвін., м'як.

— [і] — голоси., нагол.

н — [н] — приг., дзвін., тв.

а — [а] — голоси., ненагол.

7 букв, 8 звуків.

Наша Батьківщина — мати-Україна. Батьківщиною ми **називаємо** її тому, **що** в ній жили наші батьки й діди, а матір'ю — тому, що вона годує нас своїм хлібом, зігріває сонцем, чарує **красою** природи. Ми **народжені** в Україні, де розмовляємо українською мовою, де все для нас рідне.

Українська земля має багату історію, уславлену героїчними подвигами наших предків. За княжих часів українська держава була найбільшою в **Європі**.» [9, с. 102].

Під час добору вправ варто звернути увагу також на діалектні особливості мовлення учнів та зацентувати особливу увагу на тих недоліках, які вони виявляють у вимові окремих звуків і слів.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що сучасні підручники містять вправи, що забезпечують якісне засвоєння не тільки правил та літературних норм мовлення, а й культуру усного мовлення.

2.3. Робота над правильністю усного мовлення п'ятикласників

У методиці викладання української мови в школі проблеми добору та класифікації вправ і відповідних методичних прийомів, спрямованих на роботу над правильністю усного мовлення, представлені у працях О. Біляєва, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Карамана, В. Мельничайка, М. Пентилюк, М. Стельмаховича, М. Успенського, О. Хорошковської, Г. Шелехової.

Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [22, с. 50].

На сучасному етапі розвитку національної школи характерним є посилення уваги до мовної освіти в країні, а також необхідність формування особистості, яка могла б відзначитися свідомістю ставлення до рідної мови, мовленнєвою активністю під час оволодіння мовою у значенні засобу спілкування, способом пізнання і впливу та достатньо високим рівнем культури спілкування на всіх його етапах [29, с. 12].

Із розв'язанням цих завдань безпосередньо пов'язана реалізація комунікативної мети курсу української мови. Ця мета полягає «у формуванні національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови - її стилями, формами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо)» [47].

Мовленнєвий процес передбачає вирішування проблем, пов'язаних безпосередньо зі змістом висловлювань, їх побудовою і мовним оформленням. Для цього необхідним є застосування таких видів роботи, що можуть сформувати те чи інше комунікативне вміння. Переказ, що є близьким до тексту здатний орієнтувати тільки на те, щоб відтворити зміст, композицію, або навіть мовні засоби. Твір, що будується за допомогою опорних слів передбачає осмислення змісту і продумування композиції. Твір побудований на основі картини може сформувати вміння правильного сприймання змісту, вираженого засобами живопису, а також передачі його за допомогою засобів мови.

При створенні системи розвитку усного зв'язного мовлення необхідним є врахування низки чинників. Наприклад, формування комунікативних умінь полягає у осмисленні теми і головної думки, доборі і систематизації матеріалу, реалізації задуму, удосконаленні написаного. Крім цього, важливим є для учнів оволодіти усною і писемною формою висловлювань, а також різними типами і стилями

мовлення [30, с. 22]. Завдяки цьому ми можемо назвати навчальну роботу багатогранною.

Формування мовленнєвих умінь буде успішним тільки за умови, що робота буде систематичною і цілеспрямованою, а також постійно буде приділятися увага цьому аспекту навчання.

Для того, щоб учень у подальшому був здатний без жодних труднощів комунікувати, при цьому уживаючи доречні вислови та виражати думки доступно та зрозуміло для співрозмовника важливими є уроки, спрямовані на навчання діалогічного мовлення [40, с. 66]. Учні повинні засвоїти власне поняття діалогу, зрозуміти його особливості побудови та структуру.

Під час вивчення діалогів на уроках з розвитку усного мовлення учні п'ятих класів повинні навчитися:

1. розпочинати розмову, за допомогою використання ініціативної репліки;
2. правильно і своєчасно проявляти реакцію на ініціативну репліку, яку висловлює співрозмовник, за допомогою відповідної реактивної репліки;
3. підтримувати бесіду, що означає використання не тільки суто реактивних, але й реактивно-ініціативних реплік задля подальшого продовження розмови.

На базовий рівні володіння діалогічним мовленням учні повинні опанувати такі тип діалогу:

1. діалог етикетного характеру;
2. діалог-розпитування;
3. діалог-домовленість;
4. діалог-обмін думками, повідомленнями.

Важливим для оволодіння дітьми вільного та структурованого висловлювання своїх думок та аргументування їх є навчання

діалогічного мовлення. Найрозповсюдженішими типами монологічних висловлювань є опис, розповідь і роздум. Ця класифікація зумовлена такими логічними категоріями як простір, час, причина і наслідок. На базовому рівні навчання усного монологічного мовлення учні повинні оволодіти такими типами монологу:

1. коротке повідомлення;
2. розповідь;
3. опис;
4. розмірковування/переконання.

Аналізуючи чинну програму з української мови, можемо побачити пряме вказування на те, що уміння слухати й розуміти усне мовлення є досить важливим у навчальній та суспільній діяльності учнів [20]. Крім цього, помітні спроби окреслення кола завдань, що допоможуть сформуванню і розвитку відповідних умінь.

Можна кваліфікувати зв'язне мовлення як продукт мовленнєвої діяльності. У такому разі його результатом буде текст. Усне мовлення допомагає вирішити завдання, що полягає у всебічному розвитку особистості кожного з учнів.

Отже, можна констатувати, що розвиток усного мовлення має нерозривний зв'язок з іншими аспектами, які допомагають оволодіти мовою. Через це доречним є застосування до розвитку комунікативних умінь саме комплексного підходу, що підкріплюється використанням різноманітних ефективних вправ.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши наукові праці дослідників, ми дійшли висновку, що мовлення – це складний багатоплановий процес передачі інформації, як на пряму співрозмовнику, так і через радіо, телебачення, інтернет.

Усне мовлення виникло природньо та мало значні переваги над писемним у спілкуванні людей. Це обумовлено тим, що воно стало універсальним засобом зв'язку на невеликій відстані.

Вчені минулого століття вважали писемне мовлення просто засобом фіксування усного мовлення, воно вважалося невартим великої кількості уваги і ставилося на нижчій щабель порівняно з усним, яке посідало головне місце у працях дослідників. Воно довгий час було центральною темою мовознавчих досліджень видатних науковців-лінгвістів.

Цей вид мовлення є основним, оскільки він дуже простий у використанні та сприйманні, крім того має емоційне забарвлення та експресивне обрамлення, що дає змогу краще зрозуміти співрозмовника та його емоційний стан під час розмови. Він також характерний тим, що сприймається на слух та частіше містить у собі просторічну, розмовну лексику.

Людина може одразу сприйняти слухачів, оцінити реакцію на сказану репліку. Усне мовлення значно спрощує спілкування, оскільки має при собі допоміжні фактори, такі як інтонація, жести, міміка. Також при усному спілкуванні зазвичай використовуються прості або еліптичні конструкції.

Крім того, розмовне усне мовлення – ситуативне, письмове ж, вимагає повного послідовного логічного викладу думок.

Проте є інший бік – при усному спілкуванні часто упускаються норми сучасної літературної мови, вживається розмовно-побутова лексика, ігноруються правила граматики та лексики. Крім цього,

культуру українського літературного мовлення принижують такі девіантні види мовлення як арго, суржик, жаргон, сленг.

Це близькі за значенням терміни, що означають категорію слів, що використовується певною групою осіб, об'єднаних за інтересами, професійним спрямуванням, тривалим перебуванням в одній установі. Така лексика здебільшого є незрозумілою для членів суспільства, які не входять в ту чи іншу групу людей.

Отже, на сьогоднішній день існує значна лінгвістичною проблемою, пов'язана з використанням просторічної лексики в усному мовленні, оскільки велика кількість людей вживають росіянізми, жаргонізми, сленг замість літературної мови.

Дана проблема безпосередньо торкається школярів, зокрема, учнів п'ятих класів. Під впливом зовнішніх факторів учні досить часто застосовують у своєму мовленні некоректну лексику, замінюють українські унормовані літературні слова росіянізмами, сленгом, жаргонізмами. П'ятикласники, особливо у сільській місцевості спілкуються суржиком і у багатьох випадках переносять таку манеру спілкування на уроки української мови.

Це зумовлює певні фонетичні порушення у мовленні дітей, як от використання *i* на місці *и*, *a* замість *о*: пабачів (побачив). Також досить поширеним є пропускання певних звуків: пришов (прийшов). Крім цього доволі частим є вживання діалектних або російськомовних слів замість літературних.

Задача вчителя полягає у такому випадку в корегуванні учнівського мовлення, виявлення та виправлення фонетичних помилок. Учні повинні належним чином засвоїти правила літературної вимови, розрізнити поняття букви та звука, уміти правильно наголошувати слова, застосовувати правила чергування голосних і приголосних звуків та вміти їх пояснити.

Процес розвитку мовлення на уроках фонетики посідає вагомe місце у формуванні мовленнєвої компетентності школярів і допомагає учням краще засвоїти норми рідної мови, навчитися правильної та чіткої вимови.

Отже, можемо зробити висновок, що процес розвитку мовлення на уроках фонетики досить складний і багатокомпонентний, адже вчитель повинен, можна сказати, перевчити учня, навчити його застосовувати не звичне йому мовлення, яке часто має фонетичні неточності, а коректне, унормоване літературне мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора. «Противоречивость и аномальность текста». Москва: Наука, 1990. С. 175 – 185.
2. Балаян А. Р. К проблеме функционально-лингвистического изучения диалога. «Известия РАН. Серия литературы и языка», № 4. Тверь. 1975. С. 325 – 331.
3. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2000. 236 с. (Монографія).
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. Київ, ВЦ «Академія». 2004. 344 с.
5. Біленчук П. Д. Криміналістика: підручник для слухачів вузів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України. Київ, «Атіка». 1998. 416 с.
6. Вялікова О. О. Система графічних засобів і прийомів в американській та українській постмодерністській поезиці (на матеріалі віршованих текстів). Дис. канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2012. 206 с.
7. Герета Н. М. Діалог як складник чужого мовлення. «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : збірник наукових праць», серія №10. Київ. 2006. С. 71–77.
8. Державний стандарт базової повної середньої освіти. Київ «Дивослово», №3. 2004. 79 с.
9. Єрмоленко С. Я. Українська мова. 5 клас: підруч. для закл. загальн. середн. освіти. Вид. 2-е, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми. Київ, Грамота. 2018. 256 с.
10. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи. «Вопросы языкознания», №6. Москва, 1964. С. 26-38
11. Журтова О. А. Роль авторской графики в просодической реализации информационной структуры художественного текста: на материале

- англоязычной художественной прозы второй половины XX века. Дисс. канд. филол. наук: 10.02.04. Москва. 2005. 185 с.
12. Заболотний О. В. Українська мова. 5 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. 2-ге вид., доопрац. Київ, Генеза. 2018. 208 с.
13. Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності. Навчальний посібник для студентів денної, безвідривної та очно-заочної прискореної форми навчання спеціальності 2001. Донецьк, Український культурологічний центр. 211 с.
14. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва: Наука, 1981. 276 с.
15. Земська Е. А. Різновиди міського усного мовлення. Москва, 1988 р. С. 14-15.
16. Изаренков Д. И. Обучение диалогической речи: монография. «Русский язык» Москва. 1981. 136 с.
17. Коротаева Е.В. Диалог в образовании: виды и возможности деятельности на занятиях со студентами ВУЗа. Москва: «Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования», №2. 2009. С. 58 – 71.
18. Котусенко О. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в 5 – 11 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2016 – 2017 навчальному році з урахуванням змін у навчальних програмах. Київ: Українська мова і література в школі. 2016. № 4. С. 42–59.
19. Куликова Е. В. Графические средства как стилистические приемы художественного текста. «Культура народов Причерноморья», №23. Москва. 2001. С. 221–228.
20. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ, ВЦ «Академія», 2007.

21. Мельніченко Т. В. Стан сформованості фонологічного компоненту мовлення в учнів 5–6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами. Київ: Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. Вип. 6, 2014. С. 110 – 116.
22. Методика викладання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.
23. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського. – Київ : Рад. школа, 1962. 372 с
24. Навчальна програма з української мови для 5-9-х класів на 2018-2019 навчальні роки. Київ, 2018. 101 с.
25. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення: навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 228с.
26. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: Навч. Посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 224 с.
27. Пентилюк М. І., Караман С. О, Караман О. В, Горюшкіна О. М та ін. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах; за ред. М. І. Пентилюк. Київ, Ленвіт. 2005. 400 с.
28. Плотницька І.М. Ділова українська мова. Навчальний посібник. 3-тє видання. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 256 с.
29. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
30. Пономарьова К. Сучасний урок української мови: компетентнісно орієнтовані цілі та структура. Початкова школа. 2015. № 1. С. 21–26.
31. Пустовалов П. С., Сенкевич М. П. Посібник по розвитку мови. Москва, 1987 р.
32. Словник української мови : в 11 т. Том 1. За ред. І. К. Білодіда. Київ, Наукова думка, 1970 – 1980. 800 с.

33. Словник української мови : в 11 т. Том 2. За ред. І. К. Білодіда. Київ, Наукова думка, 1970 – 1980. 597 с.
34. Словник української мови : в 11 т. Том 9. За ред. І. К. Білодіда. Київ, Наукова думка, 1970 – 1980. 924 с.
35. Станіслав О. В. Функціональні характеристики нелітерних знаків французької орфографії. Автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.05 "Романські мови". Київ, 2005. 20 с.
36. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Київ, Радянська школа, 1977. 670 с.
37. Ткаченко Ю. О. Культура мовлення та український мовленнєвий етикет. «Управління розвитком» №15. Київ, 2013. С. 34—36.
38. Шевчук С. Українське ділове мовлення: Навч. посіб. Київ: Літера, 2000. 480 с.
39. Шубина Н. Л. Пунктуация в коммуникативно-прагматическом аспекте и ее место в семиотической системе русского текста. Автореф. дисс. доктора филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык". Санкт-Петербург. 1999. 455 с.
40. Яворська С. Методика навчання української мови: проблеми, теорія, практика. Рідна школа. 2007. № 1. С. 65–68.
41. Crossland R. A. Graphic Linguistics and its Terminology. «Mechanical Translation», № 1 (July). 1956. P. 8–11.
42. Ulmer G. L. Internet Invention: From Literacy to Electracy. «Longman». London. 2002. 352 p.
43. URL: <https://www.klex.ru/fnr>
44. URL: http://books.google.com.ua/books?id=95ZyM7vujG0C&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 11.02.2020).

45. URL: <http://www.dissercat.com/content/stanovleniegraficheskikh-i-orfograficheskikh-norm-nemetskogo-yazyka> (дата звернення: 17.03.2020).
46. URL: <http://www.dissercat.com/content/fonograficheskaya-stilizatsiya-rechi> (дата звернення: 02.03.2020).
47. URL:
http://books.google.com.ua/books?id=95ZyM7vujG0C&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 29.02.2020).
48. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Typography> (дата звернення: 29.02.2020).
49. URL: <http://bookre.org/reader?file=1212711&pg=228> (дата звернення: 17.03.2020).
50. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=5472> (дата звернення: 10.01. 2020).

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Явоненко Катерина Львівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)